Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

RADOVI III, knj. 2.

Babić, Anto

1955

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

https://bastina.anubih.ba/items/19483216-000b-4562-9449-ba3da0a5dff4

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

https://bastina.anubih.ba/

NAUČNO DRUŠTVO NR BOSNE I HERCEGOVINE

RADOVI

KNJIGA III

ODJELJENJE ISTORISKO-FILOLOŠKIH NAUKA

Knjiga 2

ANU BiH АНУ БиХ

SARAJEVO
1955

Ivan Pudić

ZAMJENA SLOV. *s-* NJEM. *z-*

PRILOG UČENJU O GLASOVNOJ SUPSTITUCIJI

(Primljeno na sjednici Odjeljenja istorisko-filoloških nauka 26.V.1955 g.).

Poznato je da su se Sloveni već krajem VI vijeka na gornjoj Dravi sukobili sa Bavarcima od koji su bili poraženi.[1]) Krvavih sukoba sa paganskim Slovenima bilo je i kasnije. U Pongau (kod Salzburga) posvjedočeno je god. 720 rušenje jedne kapele sv. Ruperta od strane Slovena.[2]) Tada je počelo njihovo masovno pokrštavanje u Noriku. Koruška je krajem IX vijeka obuhvatala cijelu gornju i zapadni dio srednje Štajerske, a god. 976 bila je samostalna. Početak njemačke kolonizacije u Štajerskoj stavlja se u IX vijek[3]), dok intenzivnija kolonizacija počinje tek od X vijeka.

Već u prvom periodu na jugu starobavarskog jezika imamo slovensko jezičko područje, odnosno dvojezične granične oblasti. Broj slovenskog življa s one strane jezičke granice bio je u prvo vrijeme znatan i bilingvitet jači. O tome svjedoče brojni slovenski toponimi, nazivi rijeka i patronimika.[4]) Od VIII vijeka nadalje taj slovenski sloj slabi, tako da u poznom srednjem vijeku imamo Slovene i Nijemce izmiješane poput mozaika.

Jasno je da su se u takvim prilikama vršili uzajamni jezički uticaji. Slovenački je pretrpio jak uticaj njemačkog jezika; najviše u odnosu na leksik, ali i na sintaksu i glasovnu promjenu. Obrnut uticaj slovenačkog mnogo je slabiji i većim dijelom je glasovne prirode.

Izučavanje ovih uzajamnih uticaja kretalo se uglavnom u oblasti rječnika, dok je ispitivanje fonetskih odnosa tek u zametku. Među njima naročito mjesto zauzima supstitucija slovenskog glasovnog sistema u njemačkom jeziku. Jedno od tih pitanja je njemačka zamjena z (ts) - slov. s- koja do sada nije izvedena na čisto.

Germanski je iz indoevropskog preuzeo samo bezvučni spirant s koji je interno germanski preživio daljnje promjene, a za koji ne znamo da li je bio fortis ili lenis.[5]) Prema stsl. piskavim glasovima s, z, š, ž, c, ć starobavarski je imao samo tri reda: 1) bezvučni spirant sličan s (fortis i lenis) koji se kasnije razvio u s, odn. š, 2) bezvučnu afrikatu z (= ts) i 3) bezvučni spirant z (= s) koji se nalazi samo u sredini i na kraju riječi.

U vrijeme slovensko-germanske simbioze njem. s- u južnobavarskoj jezičkoj oblasti bilo je već pomjereno na početku sloga u z (sein—

zein). Na cijeloj južnobavarskoj jezičkoj oblasti slov. bezvučni fortis s - supstituiran je bezvučnom afrikatom z-, a ne odgovarajućim zvučnim glasom. Potvrde za to nalazimo[6]):

U području Mürza: 1462—65 am Zedel, 1546 Wolff am Zedl (* sědělo, elo, — ilo), 1382 Zebriach (Zöbriach), Zaberling selo kod Kirchenbacha, 1406 Zebernig, 1500 Zebering (* sěverъ sa nastavkom — janino: Sěveranin), 1214 Zethmizel, 1368 Zetmissel (danas Etmissel) (* sět * sětiti se, myslъ * Sětomyslъ, Mikl. PN Nr. 390), 1494 Zmylisch (* smola, smolišće, češ. smolisko). 1130, 1170 Zuchedol, c. 1175 Zuchidol (danas Penggegraben na Lamingu) (* suchъdolъ * suchodol Mikl. App. II Nr. 640), Zuchnerkogel (* suchъ — supst. PN sa njem. izveden.), 1372 Zwettel (danas Zwetlergraben), 1494 Zwetl—pach (světъl), c. 1600 Zlaggen (* sъvlak), 1372 Zleten, 1488 Zlaetten (* slatina), c. 1280—95 Zmolowe (* smolova) (Ost. Urb. I, 199, 13).

P. Lessiak (Die Mundart von Pernegg[7]) navodi slijedeća imena: Zauchen (* sucha), Zwattendorf (* sūet), Zweinitz (* sūinitsa), Zedelnig (* sědělo, sědělnъkъ), Zedlitzorf, Zedl, Zelsach, Zeltschach (Zedelsach), Zmuln, Zlapp, Zlan, Zlatting (* smolno, * slap, * slano, * slatina), Zarz (*soura).

To pokazuju i slov. toponimi u njemačko-austriskim alpskim predjelima između Dunava i Drave[8]):

(Str. 50, br. 63) Zauchbach kod Amstettena, 979 Zucha rivus 1036 Zuchaha fluvius (* sucha, suchъ Mikl. II 640); uporedi češ. toponim Sucha i Zauchen u Koruškoj i Kranjskoj.

(Str. 51, br. 64) 1300 Zedlitz (* selica—selo Mikl. II 567); uporedi Alt—Zedlisch u Češkoj,

Br. 66) 1335—1337 Zwentendorf na Dunavu (* svętъ),

(Str. 66, br. 71) Zopetnitz, Zoppet (* sopot, canalis, Mikl. II, 602); uporedi Sopotnica u Kranjskoj i Hrvatskoj i Zoppot kod Danziga,

(Str. 66, br. 72) Zuchepol (* suchъ * polje), (br. 73) Zuge—dol (* suchъ—dolъ),

(Str. 72, br. 31) God. 954 car Otto poklanja izvjesnom Thitprechtu (kleriku): »duas hobas...in pago Crouuati (danas Krabathen), a god 961 određuje se tačnije selo: a vertice montis Zuuedlobrudo (* světlo brъdo),

(Str. 75, br. 62) 1226 Znezniz (* sněžnica, sněgъ),

(Str. 78, br. 85) Zauchen (kod Weitensfelda), 1072 Zoche, 1124 Zuche (* suchъ), Zauchenbach (kod Mahrenberga),

(Str. 78, br.87) Zeltschach (kod Friesenacha), 1090—1106 Celsach (* selo, Mikl. II, 567),

(Str. 101, br. 213) Zanitzenalpe (* sěnica, sěno),

(Str. 101, br. 214) Zauchen (* suchъ),

(Str. 101, br. 215) Zebereralpe (* sěverъ),

(Str. 102, br. 221) Zuckthal, ad Zuchedol 1130.

K. Štrekelj[9]) među primjerima slovenskih elemenata u Štajerskoj navodi: str. 57, 18 Sejanci (vas, krajina in potok severo izhodu od Ptuja) 1322 an der Selnecz, Zelnczerperg, 1422 Zellnicz, 1442 Zelncz (slov. seanci Seanci, Selnica), Zelnicz 1166 (krajina pri rifniškem Sv. Jurju).

(Str. 60) [10]) Zauche (läufige Hündin, liederliche Dirne, Unger 644), bav. Zauck, Zaugg, Zauche, Zohe (die Hündin, die Hundenmutter, Schmeller—Fromman II, 1076, 1080, 1109) srgnj. zohe, stgnj. zoha, Zohensun = filius caniculae) r. suka, polab. seuko = Hure seukar = Hurer (vidi Osthoff, Der Hund im Indogerm. IA XII 346).

Ova zamjena slov. s - bav. z - objašnjavala se na razne načine ili se pred njom zastajalo. P. Lessiak [11]) objašnjava jednostavno: »so erklärt sich dies einfach aus dem Mangel einer anlautenden stimmlosen Fortis im Deutschen«, dok S. Pirchegger (o. c.) to samo konstatuje i podvlači da se u tome pogledu razlikuje supstitucija rom. s - u bavarskom [12]): lat. bezvučno s - u njemačkim pozajmljenicama za mjenjeno je sa s -: lat. sabanum (grubo platno) — got., stvnj. saban; lat. saccus — got. sakkus, stvnj. sac; lat. sagina — stvnj. segina itd.

Pred tim problemom zastao je i Fr. Ramovš[13]) kad kaže da je stbv. imao glas z (= c) čiji je spirantski elemenat bio jak (ts) što možemo zaključiti iz supstitucije bav. z - za slov. početno s - (Sucha—Zauchen Smol—Zmuln, Slap—Zlapp, Savnra—Zaier itd.). Po Ramovšu (o. c. na istom mjestu) bav. je imao za slov. s - odgovarajući intervokalni - zz - (osojach—Ozziach), ali ne u početku riječi: »Gori omejeni bav. z - je bil od tega slovenskega glasa (afrikata s - s krepkim spirantičnim elementom (ts) dokaj različen in tako je bavarščina podala samo oni element ki je bil za njo dobro slišen, t. j. prepalatalno eksplozivo, ki jo je po svojem subjektivnem vtisu zaznavala kot k' - glas«.

Za rješenje ovog opitanja potrebno je istaći:

1) da su jezička miješanja i supstitucija glasova u najbližem odnosu, i 2) da je supstitucija glasa ona jezička pojava u kojoj se vrši zamjena jednog stranog glasa onim glasom u jezičkom sistemu svoga jezika koji mu je najbliži.[14]) Međutim na južnobavarskom jezičkom području slov. bezvučni fortis s - nije zamijenjen odgovarajućim zvučnim glasom, nego afrikatom z - (= ts). Interesantno je pogledati ovu zamjenu u slavenskogermanskim bilingvnim područjima izvan južnobavarskog. E. Gamillscheg[15]) ukazuje da je češ. bezvučno s - zamijenjeno u sjeverno bavarskom sa s - (bezvučni lenis): Prassatken (u Böhmerwald-u) — češ. prasatko; Suckel (iz X vijeka, sada izvan upotrebe) — češ. sukne, slov. suknja (Schuchardt, SL. D. str. 66). Znači da je tada u sjevenobavarskom postojao bezvučni lenis s -

Međutim slov. pozajmljenice u sjevernonjemačkom svjedoče o istoj sudbini slov. s - u početku sloga kao i u južnobavarskom:[16])

Zoppot (Sopoth 1283 Perlab. 312 Or. Sopot 1291 in 429 Or.) (* Sopot, upor. niziju na lijevoj obali Schwentinena, Szupute superior 1226 Hasse I, 302 Or. iz * Sopoty, ukr. Sopot, češ. Sopoty, vodopad, Mikl. 318).

Zucha reka 1269 PUB. 2, 216, fluvius Zocha 1295 ib. 3, 246 Or., danas Zowkabach okr. Naugard, Zuchow okr. Dramburg (Zuche 1337 Landb.), Zuch okr. Neustettin (Tho Czuchen 1528 Klempin 172), Zuchen (selo i jezero okr. Belgard (Czuchen 1528 biskupija Kammin Or. 897, a), Zauche (provincia quae Zucha nuncupatur 1187 Ried., 115, Zuche 1173 ib. 8, 109 Or.), upor. potok Suvha 1375 Arch. Kbg. Schiebl. 50 Nr. 50 Or.) (Cramer 2, 24 Or) fluvius Zuche (1155 (Ried. 18, 302 — danas Zuchow — kanal okr. Arnswalde, stagnum Zuch

1300) (PUB 3, 410) — danas Zuchensee okr. Greifenlagen, Zauchwitz, (* Suchovec) okr. Zauch—Belzig (Czuchwitz 1375 Landb, de Zuchwitz 1317 Ried. 10, 232 Ar.), Zuzica 1215 (* sušica) — danas Lanckensburg, fluvius Zuzica MU. 1, 205 okr. Malchin, Züssow (* Sušov okr. Greifswald, Züsow okr. Wismar (Zusawe 1224 MU. I, 287 Or.), Tzusowe 1305 ib. 5, 209 Or.

Slav. * sosna (pinus silvestris), * Sosny: Zootzen okr. Templin (Zosne 1317 Ried. 13, 18), Zuzen 1299 MU. 4, 127, Zossen okr. Teltow (Czossen 1375 Landb.) — upor. Zotzensee kod Neustrelitza (Sczozen 1358 MU. 14, 325); * Sosnovo: Zozenow okr. Regenwalde (van Sczoczenowe 1401 Or., von Zotzenowe 1551 Or.).

Slav. * Sitъ(sita, juncus articulatus), * sitno: Zitno okr. Karthaus, Ziethen okr. Schönberg (Cithene 1174/94 MU. I, 110/152 Or.). okr. Teltow (villa Magna et Parva Cziten 1375 Landb.) okr. Greifswald (Cyten 1257 PUB. 6, 141 Or.), * Sitьnikъ Ziethnitz okr. Salzwedel, * Sitovъc: Zittwitz.

Slav. * »somъ (silurus glanis): villa Czumit 1375 (Landb. 73) stagnum Szumit 1291 MU. 3, 413 Or.) okr. Waren lacus Zumit 1197 (Ried. 8, 112 Or.) Westhavelland, villa Zommete 1330/52 Rost. 323.

Slav. * sova (strix): Zowen okr. Regenwalde (Czouen 1479 Urk. B. v. Kleist 72), okr. Schlawe (Ctzouen, Cuouen Privata 1577 Sept. 6 Or.) stagnum Sowin (Zouina 1237 ib. I, 256) danas Stovinsee okr. Pyritz.

Slav. * sikora (parus), * Sikor, Sikory: Zicker okr. Greifenberg Zicker, rivulus Scikerniz 1276 (PUB. 2, 323,), fluvius Cycorniz 1298 ib. 334, * Sikorka: Zickerke okr. Naugard (Czickerke 1442 Nov 13 Privata Or.),

Slav. * sědělo, sědělišće selišće (naseobina od više kuća) Ziethlitz okr. Schewerin (Tzilitz 1344 MU. 9, 533), okr. Güstrow Citlist 1331 MU. 13, 354, Zilitze ib. 114. 151 Or.), Zielitz okr. Wolmirstedt Marienfliess Matr., Rep. Nr. 18), * selec: okr. Waren (Zylitze 1353 MU. 8, 205). Zeitlitz okr. Regenwalde (Czettlist 1521 (samostan (Zelici 937 DO. I, 14 Or.), villa Zilitze Rügen 1314 PUB. 5, 197 upor. han. FIN Silitz Rost 311, Zilaiz Zahn 340.

Slav. * sąsek (mjesto za slaganje snoplja s obe strane gumna, štagalj): lacus Czantzick 1364 Ried. 18, 19.

Slav. * sěkyra: Seckeritz okr. Greifswald (Zekeris 1319 PUB 5, 473 Or.), Zekeritze 1323 ib. 6, 181, Zecherin (im Usedomer Winkel), Zecherin Wolgaster Ort, * Sekerky: Zäckerrick okr Königsberg (Czekerick 1355 (Ried. 19, 78, Czekerigk 1452 Rep. Urk. 231 Or.).

Slav. * Sěninъ: rivulus stagni, qui Scenin dicitur, villa Scenin 1256 (PUB. 2, 30 Or.), Zeinicke okr. Saatzig (am stagnum Scene 1248 PUB I, 369), * sěnik, sjenište: Zingst okr. Franzburg (insula Cyngst 1290/1305 PUB. 3, 94; 4, 216), 1356 villa desolata Zcynsch (UB. Merseb. I. 935) — upor. Zienitz Fö. okr. Dannenberg (ranije selo to Zinisse 1360 Lehnsreg. Nr. 556). Zineze 1330/52 ib. 12,

Zadow okr. Deutsch Krone (Sadow 1349 KDW. 2, 616. Szadow Landb.), nedaleko od Zadov-see (ambo stagna Zadov 1314 (Ried. 18, 102) = sadъ (Mikl. 311 sl.).

Serrahn jezero i selo okr. Güstrow (molendinum et stagnum Ceran 1296 (MU. 3, 626), Tzaran 1357 (ib. 14, 176 Or.), Tzaran

1386 (ib. 21, 710 OR.), Zerrehnc okr. Köslin (Tzeren 1577 biskupija Kammin Or. Nr. 1024, 1440 Depos. Köslin 84 Or.) haluer Aalvangh des Tzeranes).

Nedaleko od Selbelfanga zabilježeno je u XV vijeku jedno mjesto koje se 1444 (Ried. 9, 161 Or.) nazivalo Czudam: god. 1258 bio mu je oblik Zuchedam (Ried. 8, 164), 1375 Cuchdam Landb. Identično s tim je Zugdam Daniška nizija (oko 1400 Suchadam. 1465 Zcuchedam (Izv. 10, 3, 181).

Slav. * sątokъ (rivi confluentes): Zantoch okr. Landsberg, Zanzin okr. Landsberg (Zantosine 1240 PUB I, 302).

Češ. Sobekury: Zebecore 1173 (Ried. 10, 75), Zebekur 1289 Urk. B. — danas Zäckwar okr. Naumburg, Zöbigker kod Leipziga.

Da spomenemo još dvije riječi koje su iz istočnih jezika preko Slovena došle u njemački: Zobel i Ziesel.[17])

Zobel »sibir. Marder (mustella zibellina), schwarzer Zobelpelz«. Ime je, kao jedinica za robnu razmjenu, uzeto iz nekog istočnog jezika u ruski = sobolъ. U karolinško doba preko trgovine krznom raširenо u Njemačkoj »bezeugt seit dem XI Jhd: tebelus/ zobel Ahd. Glossen 3, 35«.

Ziesel (mus citellus spermophilus): srvnj. zisel, zisemus, stvnj. zisi —. Istočna životinja koja se tek početkom XIX vijeka pojavljuje na istočnoj granici Njemačke kao termin u trgovini: češ. sysel, polj. susel, rus. susolъ, suslikъ (srlat, stfranc. cisimus su pozajmljenice iz stvnj.: Palander 1899 Ahd. Tiernamen 68).

Prema iznijetom vidimo da je slov. bezvučni fortis s - supstituiran u njemačkom sa z(ts) tamo gdje nije bilo bezvučnog s- u njemačkom glasovnom sistemu.

Iako je tačno pomenuto mišljenje Fr. Ramovša[18]) da se radi o supstituciji glasa, ovde je specijalni slučaj imitacije; zbog akustičke imitacije izvršio se glasovni skok s- u z- **(Lautsprung).** Akustična razlika između zvučnog glasa i bezvučnog fortisa s- bila je toliko jaka da se on osjećao kao poseban glas. Kako u ovim jezičkim područjima u njemačkom jeziku nije bilo bezvučnog fortisa s - došla je kao zamjena eksploziva ne zato što su bila bliža fortisu, nego zato što je formirana prema fiziološkom zakonu imitacije kraja spiranta. Neovisno od kvantiteta i kvaliteta spiranta svjesno je uzet strani glas. Ti dijalekti nisu tada imali bezvučni fortis s - na početku riječi.

IVAN PUDIĆ

ZUR SUBSTITUTION slav. *s-* > dt. *z-*

Zusammenfassung

Der Verfasser behandelt die Substitution des slov. s fürs dt. z (ts). Das Germanische hatte aus dem Idg. nur den stml. Spirant s übernommen, für den wir nicht sicher sind ob er Fortis oder Lenis war. Gegenüber den asl. Zischlauten s, z, š, ž, c, č besass das Altbayrische nur drei Reihen: 1) stml. Spirant s (Fortis und Lenis), 2) stml. Affrikata z (= ts) und 3) stml. Spirant s (s= im In- und Auslaut). Es werden reiche Belege aus dem Abayr. angeführt, die für die Substitution des slov. anl. stml. Fortis s mit stml. Affrikata z im Südbayr. und Nordwestgerm. bezeugen. Die

von P. Lessiak, S. Pirchegger, Fr. Ramovš u. a. gegebenen Erklärungen dieser Erscheinung werden der Kritik unterzogen. Es wird festgestellt, dass es hier um keine eigentliche Lautsubstitution handelt; slov. stml. Fortis s- ist im Südbayr. und Nordwestgerm. nicht mit entsprechendem Laut substituiert worden, sondern mit Affrikata z (= ts). Demnach in diesem Falle handelt es sich um den akustisch bedingten L a u t s p r u n g, dessen Ursache ist, dass die genannten dt. Dialekte damals keinen anlautenden stml. Fortis s- hatten.

N a p o m e n e :

1) Pirchegger Simon, Die slavischen Ortsnamen im Mürzgebiet 1927, str. XIX.
2) Pirchegger S., o. c. str. XX.
3) " " " XXII.
4) P. Lessiak, Die Mundart von Pernegg im Kärnten, PBB 28, 1—228.
5) Fr. Kluge, P. Gr. I, 2 str. 378.
6) S. Pirchegger, o. c. str. 212 sl.
7) P. Lessiak, o. c. str. 141.
8) J. Stur, Die slavischen Sprachelemente in den Ortsnamen der deutsch—österreichischen Alpenländern zwischen Donau und Drau (Sitzber. d. K. Okad. d. Wiss. in Wien, Phil.—hist. Klasse 176 Bd. 6 Abh.) str. 50 sl.
9) K. Štrekelj, Razlaga nekaterih krajevnih imen po slovenskem Štajerju I (Časopis za zgodovino in narodopisje, 3 letnik, Maribor 1906 str. 87.
10) K. Štrekelj, Slovanski elementi v besednome zakladu štajerskih Nemcev (Čas. za zgod. in narodop., letnik 6, Maribor 1909, str. 61.
11) P. Lessiak, o. c. str. 141.
12) Ernst Gamillscheg, Über Lautsubtitution (Zft. für rom. Phil. Beih. XXVII, Prinzipienfragen d. rom. Sprachwiss. Meyer—Lübke gewidmet Teil II, 1911), str. 163.
13) Franc Ramovš, Historična gramatika slovenskega jezika, II Konsonatizem, Ljubljana 1927, str. 274.
14) E. Gamillscheg, o. c. str. 165.
15 " " " 162.
16) R. Trautmann, Die Elb—und Ostseeslavischen Ortsnamen, Teil II (Abh. d. d. Ak. d. Wiss. zu Berlin, Phil—hist. Kl. Jahg. 1947 Nr. 7 str. 18—113.
17) Fr. Kluge, EW, 12/13 Aufl. 1943 s. v.
18) Fr. Ramovš, o. c. str. 274.